YAKINMA / YAKARIŞLAR DÜNYASINDA FELEK VE TÜRK HALK EDEBİYATINA YANSIMALARI

'Felek' and Its Reflections on Turkish Folk Literate in the World of Complaint/Appeals

Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK*

ÖZ

Kültürümüzde, mecazi bir kavram olan "felek"e birbiriyle ilgili veya ilgisiz farklı alanlarda, farklı anlamlar yüklenmiştir. Gök, gökyüzü, sema, dünya, âlem, talih, kader, baht, şans, zamane, devran, her gezegene mahsus gök tabakası vs. gibi anlamlar taşıyan felek halk edebiyatı alanında da önemli bir yere sahiptir.

Türk halk edebiyatı alanında ifade edilen "felek" anlayışı, diğer alanlardan biraz farklıdır. Felek, tasavvufta, divan şiirinde; gökyüzü, daha çok yedi veya dokuz kat olan gökyüzünün iç içe girmiş bir çanak veya kâse gibi tasavvur edilmesi iken (çadır, kubbe, dam, kümbet, kale, tas, hokka, şişe, yedi deniz, yedi başlı ejder, değirmen, dolap, fırın, siper, keman, cevşen, miğfer, abdal, hokkabaz, seyyareler vs.) halk edebiyatında; dünya, kader, zaman, gökyüzü, Allah, kaderi belirleyen bir İlah gibi algılanmıştır.

Bazı metinlerde; olağanüstü güçleri olan yaşlı bir adam veya acuze olarak tasavvur edilen felek, elinde bulunan çarkı çevirerek, insanların kaderini belirlerken bazen de insanlara –özellikle âşık ve şairlere- elinden gelen her türlü kötülüğü yapan, sevdiğinden ayıran, gurbet ellere savuran, öç alan, onlarla savaşan bir zalim, can almaya talip bir Azrail'dir.

Yazımızda, halk edebiyatının çeşitli türlerinden örnekler vererek bu metinlerde "felek"in nasıl algılandığını değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler

Felek, halk edebiyatı, kader, dünya, zamandan şikâyet

ABSTRACT

In Turkish culture, different meanings, related or unrelated with each other made of to 'Felek' as a metaphorical term. 'Felek' with meanings such as sky, space, heaven, world, universe, luck, fortune, chance, timeserver, fate, a layer for each planet and etc. has also an important position in folk literature.

The understanding of 'Felek' in Turkish folk literature is a little different from other areas. While 'Felek' is an imagination of sky as a nested bowl or port of sky with seven or nine layers in mysticism and in Divan poetry (tent, dome, roof, cupola, castle, cup, pot, bottle, seven seas, dragon with seven heads, mill, cabinet, furnace, shelter, violin, 'cevşen', helmet, dervish, juggler, planet etc.) it is imagined as world, fate, time, sky, Allah or the divinity that determines the destiny in folk literature.

In some texts, 'Felek' is presented as an old man or as a hag who determines the fate of people by turning the wheel of fortune, in others it is presented as a relentless Azrail (the angel of death) who makes any kind of badness to people –especially to minstrels and poets – by separating them from their lovers, by sending them to foreign lands, by fighting with them or by taking their lives.

In this article, it is analyzed how 'Felek' is considered in folk literature texts through several examples.

Key Words

Felek, folk literature, fate, world, complaining about the time

Kültürümüzde, mecazi bir kavram olarak değerlendirilen "felek", birbiriyle ilgili veya ilgisiz bir çok anlamda kullanılmaktadır. *Gök, gökyüzü, sema; dünya, âlem; talih, kader, baht, şans; zamane, devran; her gezegene mahsus gök tabakası* gibi farklı anlamlarının yanında, Ortaçağ İslam kozmolojisinde *yıldızları taşıdığına ve hareket ettirdiğine inanılan şeffaf gök küre; gezegenlerin yörüngesi* şeklinde değerlendirilir. Arapça'da; *"kirmen ağırşağı (yün iği başı); kadın göğsü, düz arazi üzerindeki kubbe şeklinde tepe, höyük; mehter takımının çalgı aletlerinden yarım küre şeklindeki zil gibi yuvarlak ve bombeli nesnelere* veri-

* Fırat Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, esimsek@firat.edu.tr

len addır. Ayrıca, *denizde oluşan girdap* için de bu ad kullanılır (İslâm Ans. C. 12 1995: 303).

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde felek; *müstedir hareketle müteharrik olan âlem küresi ve bunun mıntıkası; ay ve güneşle beraber seyyarelerden her birinin mahreki* manalarına gelir. Arapça; *gök, zaman, dehr, ecel, dünya* gibi muhtelif anlamlarında da kullanılmaktadır (Pakalın 1993: 596).

Eski Türkçe'de "acun" denilen dünya, *felek* ve *zaman* (ödlek) anlamıyla da bilinir. Türkler dünyaya önem verdiğinden, "dönen felek" ile "değişen gece ile gündüz" de acun sözü içinde toplanmıştır (Ögel 1995: 237-240). **Kutadgu Bilig**'de ise felek için *zamane* ve *devran* kelimeleri kullanılır.

Batlamyus sisteminden çıkarılan bir düşünüşe göre dünya kâinatın merkezidir. Dünyayı (iç içe girmiş çadır ya da kâse gibi yahut yine) iç içe geçmiş soğan zarı gibi dokuz felek çevrelemektedir. Bunlar; Ay, Utarid, Güneş, Merih, Müşteri, Zuhal, Yıldızlar, Felek-i Atlas'tır (Pala 1995: 181). Her tabaka birbirine sıkı sıkıya bağlı olmakla beraber devirlerini, ayrı ayrı çarklar gibi farklı şekillerde gerçekleştirmektedirler.

Bütün bunlardan çıkaracağımız sonuç şu ki; "felek"e, farklı alanlarda, farklı anlamlar yüklenmiştir. Biz burada, feleğin halk edebiyatındaki anlamları ve taşıdığı değerler üzerinde duracağız. Türk halk edebiyatı alanında karşılaştığımız "felek" anlayışı, diğer alanlardan biraz farklılık arz etmektedir. Tasavvufta, divan şiirinde felek; *gökyüzü*, daha çok yedi veya dokuz kat olan gökyüzünün iç içe girmiş bir çanak veya kâse gibi tasavvur edilmesi iken (çadır, otak, kubbe, dam, künbet, kale, tas, kâse, hokka, şişe, yedi deniz, yedi başlı ejder, değirmen, dolap, fırın, siper, keman, cevşen, miğfer, abdâl, hokkabâz, seyyareler vs.), halk edebiyatında felek; *dünya, kader, zaman, gökyüzü, Azrail, Allah ve kaderi belirleyen İlah'tır*. Bazen, olağanüstü güçleri olan yaşlı bir adam veya acuze olarak da tasavvur edilir. Bu kişi, elinde bulunan çarkı çevirerek, insanların kaderini belirler. Bazen de insanlara –özellikle âşık ve şairlere- elinden gelen her türlü kötülüğü yapan, sevdiğinden ayıran, gurbet ellere savuran, öç alan, onlarla savaşan bir zalimdir, ecel olup çıkar karşılarına…

Bazı hâllerde, "*Eski kitaplarda iç içe girmiş daireler halindeki felek çizimlerinin kıvrılmış hâlde duran büyük bir yılana ve yine bu dairelerde yer alan seyyarelerin de başlara benzetilmesi tasavvurundan hareketle aynı zamanda bir büyüklük ve zalimlik sembolü olarak*" yedi başlı ejderhaya da benzetilir (Şentürk 1994: 13).

Bilindiği gibi, geçmişte tabiatta var olan çeşitli olaylar, insanoğlunun zihninde bir takım merak, korku, hayret ve şaşkınlık uyandırmış, buna bağlı olarak; yağmur deprem, sel, fırtına, hastalık gibi felaketler çeşitli sebeplere bağlı olarak açıklanmış, böylece inanışlar, mitolojiler, efsaneler, bilmeceler, gelenek ve görenekler meydana gelmiştir. Bu anlamda feleği düşündüğümüzde, halkın muhayyilesinde kişileştirilen felek, bazen kısmeti, kaderi, hatta kötü kaderi belirleyen *İlah*, bazen de çarkı çeviren bir *acuze*, olağanüstü gücü olan bir *ermiş, kamburu çıkmış bir ihtiyar* olmuştur. Böylece halkımız, halk edebiyatı ürünlerinde, feleğin ne olduğuna dair yorumlar yapmış, onu tasvirlerle süsleyerek kişileştirmiştir. Bunun en güzel örneğini **Taşeli Masalları'**nda, "Allah'ı Arayan Adam" (Alptekin 2002: 328-331); **Gümüşhane ve Bayburt Masalları**'nda "Feleği Arayan Adam" ile "Şansını Açtıran Adam" (Sakaoğlu 2002:

337-339; 340-3342); **Typen türkischer Volksmärchen**'da ise "Aptal ve Talih"[1] adlarıyla geçen masalda görürüz. Masalın benzeri; "460B The Journey in Search of Fortune" adıyla **The Types of the Folktale**'de yer almakta olup, Almanya, Rusya, Hindistan vs. gibi ülkelerde de bilindiği kaydedilmektedir (Aarne – Thompson 1964: 156).

Masalın konusu kısaca şöyledir: Fakir genç, feleği arayıp neden fakir olduğunu sormaya karar verir. Çünkü insanın kaderini, rızkını, hayatını belirleyen felektir**.** Feleğe rastladığında kendi derdi dışında; yolda karşılaştığı ve baş ağrısı çeken kurdun, fakir kardeşlerin, halkı asi olan padişahın dertlerinin sebebini de feleğe soran genç, onların huzura kavuşmasını sağlar. Böylece, feleğin tavsiyesi üzerine kız olan padişah, evlenip kocasını padişah yaparak, iki kardeş verimsiz tarlanın dibinde gömülü altınları çıkararak dertlerine derman bulurlar. Fakir genç ise, padişah olan kızla evlenmeyi ve tarladan çıkarılan altınlara ortak olmayı reddederek, talihini daha sonra bulacağını düşünüp, derdinden bir türlü kurtulamaz. Sonunda aptal birini yediği takdirde başının ağrısından kurtulacak olan kurt, feleğe derdini soran gençten daha aptal birinin olamayacağını düşünerek, bunu yer ve baş ağrısından kurtulur.

Bu masalda halkımız feleği; yedi deniz ortasında bir adada, sol eliyle çıkrık çevirerek, sağ elindeki gümüş asa ile insanların kaderlerini yazan birisi olarak canlandırır. Masalın kahramanı, "Kambur Felek"e, neden çarkını doğru çevirmediğini sorunca:

"*Arkadaş, bu dünyada hesabı belirsiz çok insanoğlu var, herkesin çarkını doğru çeviriyorum amma, bazen boşluk oluveriyor da, sana dönüveriyor. Belki sana denk gelmiştir arkadaş. Bundan sonra, senin çarkını doğru çevirmeye çalışalım, anlat derdini bakalım,*" (Alptekin 2002: 329) diyerek, insanların yaptıkları iyi veya kötü icraatlarla kendi kaderlerini kendilerinin belirlediğini ima eder.

Dikkat edilirse, bu masala göre bir insan, feleğe rahatlıkla hesap sorabilir… Felek ise, âdeta özür dilercesine, bundan sonra dikkatli olacağını ifade ederek, adamın dertlerini dinlemeye başlar ve çözümler getirir. Yani, bu masalda felek, olumlu yanlarıyla karşımıza çıkar. Bir nevi insanoğlu, tembelliğinin, kötü niyetinin faturasını feleğe çıkartırken felek de bu suçu üstlenmektedir. Aslında, yaşanılan kötü olaylarda, feleğin hiçbir suçu yoktur.

Masalda, üzerinde durulan konulardan biri de bireyin, kendi rızkını kendi eliyle belirleme gayretidir. Diğer bir ifadeyle; "Her şey Allah'tan gelir" diyerek, kadere rıza gösterilmemesi gerektiğidir. İnsanoğlu, derdinin dermanı nerede ise arayacak ve çözümünü bulacaktır. Kişi hiçbir gayret sarf etmeden başarıyı, mutluluğu elde edemez, yan gelip yatarak "kaderimdir" diyemez.

Diğer taraftan halkın muhayyilesinde kişileştirilen feleğin elinde sürekli çevirdiği bir çarkı vardır. Felek, kimin kaderini yazacaksa onun çarkını (çark-ı feleğini) çevirir ve çark nerede durursa kişinin ona göre iyilikler veya kötülüklerle karşılaşacağı belirlenir. Halkımızın deyimiyle felek; "Kimine kavun, kimine kelek yediren"dir.

Ama şu da bir gerçektir ki, insanlar başlarına gelecek güzellikleri de kötülükleri de kendi icraatları ile belirlerler. Bu bağlamda feleğin; "*Arkadaş, bu dünyada hesabı belirsiz çok insanoğlu var, herkesin çarkını doğru çeviriyorum amma, bazen boşluk oluveriyor da, sana dönüveriyor.*" şeklindeki sözleri oldukça anlamlıdır. Mistik düşünceyle de örtüşen bu cümleden hareketle, sorumluluğunu bilmeyen, kendine ve çevresine

zarar veren bireylerin tabiatın dengesini bozduğunu, kendi düşüncesizliklerinin başka insanları da olumsuz yönde etkilediğini söyleyebiliriz.

Feleğin çarkının olması bilmecelerimizde de geçer. Her insan, bu değirmen misali dönen âlemde, doğum ile hayata başlayıp, yazılanı görecek ve ölümle hayata veda edecektir. Bu yüzden âdeta bir muamma olan dünya hayatından, bilmecelerimizde de sık sık bahsedilir. Cevabı 'dünya' olan bilmecelerimizden biri aşağıdaki gibidir:

"Bir değirmanım var,
Galdıramadım, yendiremedim,
Çarhını vurup döndüremedim;
Var sahabına galdırsın da, yendirsin de,
Çarhını vurup döndürsün de" (Başgöz-Tietze 1999: 264).

Örnekten de anlaşıldığı gibi hepimiz, bir bilmece olan bu hayatı yaşamaktayız, ama bu çarkın nasıl döndüğünü bir türlü çözememekteyiz.

Feleğin en çok zikredildiği, sitem ve şikâyetlerin edildiği yer ise halk şiiridir. Hemen hemen bütün âşıkların dilinde felekten şikâyet vardır. Kötü kaderi, zamaneyi, acımasızlıkları içine alan felek, birçok şiirin vazgeçilmez konusu olmuştur. Hayatın güzelliklerinin, olumlu yanlarının Allah'tan geldiğine inanan halk şairlerimiz, başlarına gelen her türlü kötülüklerin, olumsuzlukların, acıların, üzücü olayların müsebbibi olarak feleği görürler. Böylece, hemen hemen bütün manzumelerde bir taraftan bahşettiği güzellikler için Allah'a şükredilirken diğer taraftan yaşadıkları olumsuzluklar için feleğe sitem, şikâyet ve beddualar edilir.

Çıldırlı Âşık Şenlik, çektiği acıların derecesini ifade etmek için dile getirdiği bir şiirinde; "*Zalim felek girmiş, mennen meydana / Ceng-i gazap eyler merdi merdane*" (Aslan 1975: 163) diyerek, âdeta kişileştirdiği felekle savaş meydanında, birbirlerine eziyet çektirme konusunda cenk etmektedir. Kimin galip geldiği ise malum…

Henüz çocuk yaştayken gözlerinden birini, geçirdiği çiçek hastalığı sonucu, diğerini de talihsiz bir kaza sonucu kaybeden Âşık Veysel'in şiirlerine baktığımızda; çocukluğunda kararan dünyasının da, ardı arkası kesilmeyen türlü dertlerinin de sebebini feleğe yüklediğini görürüz:

Genç yaşımda felek vurdu başıma
Aldırdım elimden iki gözümü
Yeni değmiş idim yedi yaşıma
Kayıb ettim baharımı yazımı (Alptekin 2004: 201)

Âşığımız, bir başka şiirinde; "*Dünya tükenmez bir murad imiş / Ne alanı gördüm ne murad gördüm*" (Alptekin 2004: 227) derken, aslında yaşadığı hayatın acılarını mısralara aksettirmiş, dünyayı tamamıyla kendi hâlet-i ruhiyesi ile değerlendirmiş, kendi çektiği sıkıntılardan hareketle herkesin acı çekiyor olabileceğini düşünmüştür. Veysel'e göre dünya, çilelerle dolu bir bela evidir. Hiç kimse mutsuzluğun eşiğine uğramadan bu dünyadan göç etmemiştir.

İnsanoğlu, ne kadar uzun yaşarsa yaşasın, geriye dönüp baktığında bütün bir ömür, bir anlık nefes alıp veriş gibidir. Bütün yaşanmışlıklar; "*Bir varmış bir yokmuş*" cümlesinin gölgesine gömülür. Veysel de hayatın sonuna yaklaştığında, geriye dönüp şöyle bir geçmişine bakarak bir saniye gibi gelen 77 yıllık ömrü boyunca, "kahpe felek"in, yüzüne hiç gülmediğini belirtirken, âdeta onunla konuşup hesaplaşan birisi gibidir:

Zaman bir saniye, yıl yetmiş yedi
Kahpe felek hiç yüzüme gülmedi
"Geldin bu dünyaya gülmezsin" dedi
Beni kabdan kaba koydu bu kader (Alptekin 2004: 239)

Azerbaycan'da yetişen âşığımız **Dellek Murad** ise feleği farklı bir kişiliğe büründürür. O, "*Felek biçinçidi, bu dünya zemi / Biçilen zemide mürgüzar olmaz*" (Sakaoğlu vd. 2000: 144), diyerek, feleği biçici, ekin biçen kişi, mecazi anlamda insanların canını almakla görevli Azrail olarak değerlendirirken, dünyayı da tarlaya (buğday ekili bir tarlaya) benzetmiştir. Feleğin biçici olarak görev aldığı bir tarlada ise canlı adına hiç kimse kalmayacaktır.

Âşık edebiyatının, özellikle de Çukurova yöresinin güçlü ismi Karacaoğlan da birçok şiirinde, felekle ilgili şikâyetlerini dile getirir. O, bir şiirinde; "*Çarh-ı felek benim kanım / Bir gün içer demedim mi*" (Karaer 1988: 148) diyerek, feleğin can alma özelliğini, "kanını içmek" deyimiyle ifade eder. Bu bağlamda felek, yine ölüme sebep olan Azrail sıfatında düşünülmüştür.

Ömrü acılar içinde geçen, 35 yıllık hayatında çekmediği çile kalmayan Ferrahi de başına gelen bu olaylardan feleği sorumlu tutarak bütün dertleri peşine feleğin taktığını, feleğin yüzünden ömrü boyunca hiç gülmediğini vurgulayıp bu hâlinin mezar taşına da yazılmasını vasiyet eder (Atılgan 1997: 11). Ancak bütün feryadına rağmen sonunda Ferrahi, feleğin gücü karşısında teslimiyeti kabul eder ve olgun bir kişi edasıyla, her şeyden vazgeçtiğinde, gözünde dünyanın hiçbir anlam ifade etmediğini; "*Dünyadan yüreğim soğuttun felek*" (Atılgan 1997: 223) diyerek vurgular.

Kağızmanlı Hıfzî'nın bir ağıtında yine mutsuzluğun sorumlusu olarak felek görülür. O, "*Kahpe felek beni çarktan geçirdi / Yaslıyım yeşilim allarım yoktur*" (Bali 1997: 257) derken feleğin çarkından geçtiğini de vurgular. "*Feleğin çarkından geçmek*" öyle çok da kolay bir iş değildir. İnsanoğlunun, dayanılmaz acılarla, dertlerle yoğrulup piştikten sonra, çekilen sıkıntılarının adını "tecrübe" koyabilmesidir. Bu arzu edilmeyen yaşanmışlıklar, kişiyi daha sonraki dönemlerde tecrübeli kılar, ikinci, üçüncü hatalara karşı onu korur. Onun için, âşığımız; "*Yaslıyım yeşilim allarım yoktur*" diyerek, feleğin çemberinden geçme sürecinde büyük acılar yaşadığını ve buna bağlı olarak yas tuttuğunu vurgular. Türk kültüründe yasın işareti "kara" rengidir. "Al-yeşil" ise mutluluğun, sevincin işaretidir, aynı zamanda bayramın rengidir. Çektiği yastan dolayı karalara bürünen Hıfzî, bu mısralarla; neşeden, sevinçten uzak kaldığını ve bunun müsebbibi olarak da feleği gördüğünü ima eder.

Ömrü boyunca yoklukla boğuşup felekle cenk eden, çekmediği çile, tatmadığı acı kalmayan Hasan Turan'ın artık felekten korkusu yoktur. O, "Nem'alacak felek benim" redifli şiirinde; "Ölmüş eşek kurttan korkmaz" misali bir taraftan feleğe meydan okurken diğer taraftan da çektiği sıkıntıları, dünya ile ilgili şikâyetlerini "züğürtlük" adı altında dile getirir. Şairimiz, bugün, türkü olarak da söylenen bu şiirinde; dünyada maddimanevi hiçbir şeyinin kalmadığını vurgulayarak, artık feleğin kendisine hiçbir şey yapamayacağını veya yaşadığı büyük acılardan sonra yaşayacağı acıların, onu daha fazla üzemeyeceğini dile getirir. O, her şeyini kaybettikten sonra geriye bir kuru canının kaldığını ifade ederken, istifham sanatını da kullanarak, feleğin kendisinden daha neler alabileceğini hayretler içinde sorar:

Ne değirmen, ne taşım var
Ne devletli bir başım var
Ne de bir tek gardaşım var
Nem'alacak felek benim (Atılgan 2006: 83)

Halk şairi Halil Karabulut ise, bir kenardan çark-ı feleğin yaptığı kötülükleri seyrederek, ikazla birlikte ona nasi-

hatlerde bulunan bir bilge kişi edasıyla seslenir ve; "*Çok yetki var imiş senin elinde*" diyerek, feleğin sadece kötülük yapma konusunda büyük yetkilere sahip olduğunu ve bu özelliğinin dillere destan olduğunu söylese de feleğin bazen iyilikler de yaptığını; "*Kimini güldürmüş, yâr eylemişsin*" mısraında vurgular. Sonra da feleğin cezasını, halk arasında çok kullanılan bir beddua ile verir: "*Felek, düzenciğin bozula diye / Beddua eden var, bil çark-ı felek*" (Karabulut 1999: 153).

Şiirlerde de görüldüğü gibi felek hep olumsuz anlamlarıyla düşünülmüş; "kahpe felek", "zalim felek" adlandırmalarıyla ona beddualar edilmiştir. Böylece, halkımızın hislerine tercüman olan duygu yoğunluğuyla donatılmış mısralarda, feleğe sitemler edilip, ondan hesap sorulmuştur.

***"Kör olasın zalim felek** / Yatağımız kara toprak*" (Çetindağ 2005: 244) mısralarında olduğu gibi, türkülerimizde de feleğin sürekli olarak sitem edilen bir varlık olduğunu görürüz. Feleğin insanoğluna çektirdikleri ve buna karşılık halkın ona ettiği beddualara birçok türküde rastlamak mümkündür.

İnsanların başına gelen bütün bu kötülüklerden sorumlu olan felek, elbette ki ölümün de sebebidir. Öyle olunca, Mezar taşı yazılarında da; kötülenen, sevenleri ayıran, mutluluğa engel olan bir kavram olarak ele alınır felek:

Dağlar başına felek
Ecel aşına felek
Âkıbet kuş kondurdun
Mezar taşına felek (Kaya 1999: 78)

mısralarında görüldüğü gibi felek, insanın nefesinde hissettiği son soluktur, ecel aşıdır, mezar taşıdır, nice yüreklerin acı ile dağlanmasıdır.

"*Felek tabancasın belden çekince / Avlağım sulağım evim bozuldu*" (Fuat 2002: 117) mısralarında felek, belinde tabancasıyla gezip dolaşan, kafası bozulduğunda acımasızca insanların hayatına son verebilen bir kabadayı gibi tasavvur edilir. Ayrıca demirden pençeleri olan bir kuşu vardır feleğin. Bu şekliyle felek, âdeta dört gözle avını bekleyen bir avcı, can almaya hazır Azrail'dir:

Şu dağlar kömürdendir
Geçen gün ömürdendir
Feleğin bir kuşu var
Pençesi demirdendir (Kaya 1999: 78)

Bütün bu olumsuzlukların yanında, bazen felek olumlu yanlarıyla da karşımıza çıkar. Aşağıdaki örnekte diğerlerinden farklı olarak, bir anlamda feleğe teşekkür edilir. Ayrılık, ölümden daha acı, katlanılması zor bir kavram olduğu için bu şiirde felek, eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmemiştir. O, seven kalpleri ayırmamış, ölümde de beraber olmalarını istemiştir.

Lütf-ı mahsus-ı tesadüf olarak,
Size bahşetti felek bir galebe.
İsterim daima galip görüle,
Emeğimle yetişen bir talebe. (Sunguroğlu 1961: 244)

Yukarıdaki şiirde "felek", "iyilik bahşeden Allah" olarak değerlendirilmiştir. Bu örnek feleğin; iyilik, güzellik veren olumlu anlamlarına çok nadir olsa da rastladığımızın bir ifadesidir. Ayrıca, çeşitli arzu ve isteklerine kavuşan kişi için; "felekten kâm alma", zorlukları aşıp refaha erenler için feleğin çemberinden geçmiş", işleri rast gidenler için; "felekle yıldızı barışık" veya "feleğin yâr olması" şeklinde söylenen deyimler de, feleğin olumlu yanlarını ifade eder.

Felek, sürekli bir koşuşturmayla geçen dünya hayatında olumsuzlukların üzerine yüklenildiği, suçlu görüldüğü, taşa tutulduğu bir kavramdır. Bazen kişilerin karakterini ifade için de felekten faydalanılır: "Feleğin çemberinden geçmiş", "Feleğin germ ü serdini görmüş"

vb. gibi örneklerde hayatın her türlü meşakkatini gören insanlar anlatılır.

"Talihsiz" anlamında "felekzede"; ümitsizliğe düşmek yerine "feleğe küsmek"; her türlü zorluklara uğramış tecrübe sahibi için "feleğin çemberinden geçmiş"; kahra, felâkete uğramak anlamında "feleğin sillesini yemek"; zamandan beklenmedik bir surette istifade ile safalanmak için, hoş vakit geçirmek anlamında "felekten bir gün çalmak" (Pakalın 1993: 597); her geçen günün diğerini arattığı, ayda yılda bir de olsa insan yüzüne gülmesinin arzulandığı bir gün için "felek yâr olursa" (Aksoy 1991: 718-719) vb. gibi ifadeler kullanılır. Ayrıca, "Felek sillesini yemeyen baş, elini demir sanır, yumruğunu taş", "Felek ile dövüşen âkıbet bekler", "Feleğin zoruna oyun kâr etmez" gibi atasözleri de aynı konu üzerinedir.

Geleneksel Türk tiyatrosunda da feleğin sembolik olarak canlandırıldığı görülür. "Dünya; oyun ve oynaştan başka bir şey değildir." Halkımız, kukla ve karagöz gibi seyirlik oyunlarında hep bu geçici dünyanın hayat sahnesini canlandırarak, temsiller yapıp, halka mesajlar verirler.

Kukla ve karagöz oyunlarında tasvirlerin konulduğu sandık, oynatıcı, perde, oyun içerisinde söylenen gazeller tasavvufi anlamlar içermekle birlikte, dünya hayatının küçük bir örneği gibidir. Dış evren bir oyuncağa benzer, bu evrenin hareketi büyük bir ustanın elindedir. Hayyam'ın rübaisinde de belirtildiği gibi; Biz Tanrı'nın elinde oyuncak kuklalarız. Bu bir gerçektir mecaz değildir. Kukla oyunundaki çadır, dünya; çadırda oynatılan kuklalar ise, hayat sahnesinde farklı rolleri üstlenen insanlara benzer. Pişbend ise; insanın kalbine benzer ki bütün acayip ve tuhaf şeylerin saklı olduğu bir sandıktır. Her zaman değişen istekleri anlatır (And 1985: 255).

Gece, gündüz, ay ve yıldızların görünüp kayboluşları, gökyüzünün renkten renge girmesi; insan talihi üzerinde etkili olduğu inanışı gibi sebeplerle felek (=gökyüzü), bir "**hayâl perdesi**" veya o perdede gölge oyunu oynatan bir **"hayâl-bâz**"; dönekliği, güvenilmezliği dolayısıyla da **"hokka-bâz", "şu'bede-bâz**" şeklinde de değerlendirilir (Kurnaz, 1997: 375).

Diğer taraftan, feleğin yedi katlı gökyüzü olarak algılanması, Şamanizm inanışında da görülür. Şamanlığa mensup kimselerin fikrince dünya bir sürü katlardan meydana gelmiştir. Yukarıda on yedi kat ışık âlemi olan sema, aşağıda yedi veya dokuz kat da karanlıklar âlemi bulunmaktadır (Radloff 1986: 215). Bu ikisi arasında insanların yaşadığı yeryüzü vardır.

Merkez, üç kozmik bölgenin (Gök-Yer-Cehennem/yer altı) kesişme noktasıdır Şamanlar bu yüzden ayinlerde gök ile yer arasında bağ kurabilmek için; ağaç, merdiven veya köprü kullanırlar. Şamanın, ayinlerde gökyüzüne temsilî olarak yükselmesi, elinde simgesel olarak yedi dallı ağaç, davul üzerinde dünyayı, yeryüzü ve gökyüzü simgeleriyle resmettiği görülür. "Dünyanın merkezinde yer alan Dağ, bir Ağaç veya bir Temel direği simgesi çok yaygındır" (Eliade 1992: 22). Şamanın bir ağaca tırmanması onun göğe çıkışını simgelemektedir. Kurban töreninde, ağacın yedi dalı; yedi gök küreyi simgelemektedir. Göğe yükseliş bazen de yedi basamaklı bir merdivenle gerçekleştirilir. "Mihra tipi kabul ayinlerinde kullanılan merdivenin bir Dünya ekseni olduğu ve Evren'in merkezinde yer aldığı görülmektedir." (Eliade 1992: 28-30). Bu fikirler doğrultusunda feleğin daha çok gökyüzü, sema anlamında değerlendirildiği, Tanrı'nın mekânı olarak görüldüğü buna bağlı olarak da baht ve kaderin Tanrı tarafından belirlendiği düşünülmüştür.

Bu sonlu, boş dünyayı anlamlı kılacak olan, insanın faydalı, güzel davranışları, içten bir tebessümdür. Nihayetinde herkesin, göçtüğü yere götüreceği bir kefenden ibarettir. Bu acı son, fıkralarımızda da mizahi bir yapıda ele alınır. Nasrettin Hoca'ya bir gün "*Dünya kaç arşındır?*" diye sorarlar. O sırada yoldan geçen cenazeyi gösteren Hoca, "*O bilir, bakın ölçmüş, biçmiş, gidiyor!*" der.

Sonuç olarak hepimizin misafir olduğu, penceresinden bakıp geçtiği "felek" veya "dünya"; insanlık tarihinin başlangıcından bugüne değin acılarını, sitemlerini, imkânsızlıklarını haykırdığı bir kavramdır. Yıllarca masal, mâni, ninni, bilmece, ağıt, türkü ve koşmalarda halkın, mutsuzluklarına, sitemlerine, acılarına, şikâyetlerine tercüman olarak seçtiği, bütün olumsuzlukları içine hapsettiği tek bir kelimedir felek…

Diyebiliriz ki felek; halk tasavvurunda bazen dünya, talih, kader, zaman, gökyüzü, Allah/İlah olarak düşünülmüş ve kişilerin kaderini belirlemek için çarkı döndüren bir ihtiyar olarak tahayyül edilmiştir. İnsanoğlunun acı gerçeği olan "ölümlü sonun" sebebi felek görülmüş, bazen bu son, ayrılığa engel olduğu için bazen de Allah'ın bir lütfu olarak iyiliklere neden olduğu için sevinçle karşılanmıştır.

NOTLAR

1 W. Eberhard ile P. Naili Boratav tarafından hazırlanan Typen türkischer Volksmärchen (Wiesbaden 1953) adlı eserde tip numarası 127 olarak gösterilen masaldır.

KAYNAKLAR

Aarne, Antti – Stith Thompson (1964), **The Types of the Folktale**, Helsinki.

Aksoy, Ömer Asım (1991), **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II**, İstanbul.

Alptekin, Ali Berat (2002), **Taşeli Masalları**, Ankara.

Alptekin, Ali Berat (2004), **Âşık Veysel / Türküz Türkü Çağırırız**, Ankara.

And, Metin (1985), **Geleneksel Türk Tiyatrosu Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri**, İstanbul.

Aslan, Ensar (1975), **Çıldırlı Âşık Şenlik / Hayatı, Şiirleri ve Hikâyeleri (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Ankara.

Atılgan, Halil (1997), **Ceyhanlı Âşık Ferrahi**, Ankara.

Atılgan, Halil (2008), "Nem'Alacak Felek Benim / Hasan Turan", **Ceyhun'dan**

Ceyhan'a I. Ceyhan Sempozyumu Bildiriler (29 Mart-1 Nisan 2006, Ceyhan), Adana, 75-85.

Bali, Muhan (1997), **Ağıtlar**, Ankara.

Başgöz, İlhan. **-** Andreas TİETZE (1999), **Türk Halkının Bilmeceleri**, Ankara.

Çetindağ, Gülda (1995), **Elazığ Türküleri Metin-İnceleme**, Elazığ, (F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Eberhard, Wolfram - Pertev Naili BORATAV (1953), **Typen türkischer Volkmärchen**, Wiesbaden.

Eliade, Mircea (1992), **İmgeler Simgeler** (Türkçesi: Mehmet Ali KILIÇBAY), Ankara.

Fuat, Memet (2002), **Karacaoğlan/Yaşamı, Sanatçı Kişiliği ve Şiirlerinden Seçmeler**, İstanbul.

İslâm Ansiklopedisi (1995), "Felek Maddesi", İstanbul, 303-307.

Karabulut, Halil (1999), **Şiire Adanan Ömür**, [Adana].

Karaer, Mustafa Necati (1988), **Karacaoğlan**, Ankara.

Kaya, Doğan (1999), **Anonim Halk Şiiri**, Ankara.

Kurnaz, Cemal (1997), **Türküden Gazele / Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine Bir Deneme,** Ankara.

Ögel, Bahaeddin (1995), **Türk Mitolojisi I-II**, Ankara.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II**, İstanbul,

Pala, İskender (1995), **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara.

Radloff, W. (1986), **Sibirya'dan Seçmeler**, (çev. Ahmet Temir), Ankara.

Sakaoğlu, Saim (2002), **Gümüşhane ve Bayburt Masalları**, Ankara.

Sakaoğlu, Saim – Ali Berat Alptekin – Esma Şimşek (2000), **Azerbaycan Âşıkları ve Halk Şairleri Antolojisi I (16 – 18. Yüzyıllar)**, Ankara

Sunguroğlu, İshak (1961), **Harput Yollarında**, C. III, İstanbul.

Şentürk, Ahmet Atilla (1994), "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)", **Türk Dünyası Araştırmaları**, (90), 131-179.